

๑๐. สร้างกุศลบารมีมาเยอะกลับเสียธรรมได้

Conducting Various Wholesome Perfections but False

ขอน้อมแด่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

In Honor of the Blessed One of the Fully Enlightened One

By Nithee Siripat – Siripat.com and Academiae Network. 2016

ความสำคัญของบทความ

ในการปฏิบัติธรรมด้วยการใช้เหตุผลอย่างเข้าใจด้วยปัญญาตามคลองธรรม [ซัฆมานุซัฆมมปฏิบัติปา] นั้น ย่อมเกิดจากความประจักษ์แจ้งในเรื่อง “ความแตกต่างแห่งกรรม” ทั้ง “อกุศลกรรม” กับ “กุศลกรรม” เพื่อให้เกิดความศรัทธาปสาทะแน่วแน่พระสัทธูศาสน์ของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า เช่น กัมมสัทธา-วิปากสัทธา-กัมมัสสกตาสัทธา-ตถาคตโพธิสัทธา โดยเฉพาะ “อธิโมกขสัทธา” ที่ตนปฏิบัติได้จริงด้วยจิตใจ่องใสยินดีปราโมทย์ในอริยมรรคทั้งหลาย คำว่า “กรรม” เป็นเหตุแห่งสมุฏฐานในการจำแนกคติแห่งสัตว์ทั้งหลาย ได้แก่ “คติ ๕: นิริยะ-ตริจฺฉาน โยนิ-เปตติวิสัย-มฺนุญฺย-เทพ” ฉะนั้น พระธรรมคำสอนทั้งหลายของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นบาทฐานยิ่งยวดให้ผู้ปฏิบัติจริงอุบัติขึ้นในโลกุตตรภูมิ ได้ชื่อว่า “วิสุทธิเทพ” นั่นคือ “พระอรหันตจีณาสพ” [จุดสัจจพุทธะ] อันเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระสัทธรรมนี้ และอีกนัยหนึ่ง “กรรมเป็นธรรมวิจิตรผู้กำหนดแดนเกิดของเจ้าของกรรมนั้นๆ” ไม่ใช่พรหมลิขิตอันไม่เกี่ยวกับการกระทำของตน พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชี้แนะให้พึ่งพาตนเองด้วยสมณะและวิปัสสนาที่ทำให้เกิดปัญญาญาณ โดยเฉพาะเกิด “จตุปฏิสัมภิทาญาณ” [ปฏิสัมภิตที่ปิตตะ] ผู้ได้ “ดวงตาเห็นธรรม” เป็นอุปนิสัยขจัดภัยเกื้อกูลในการตรัสรู้ถึง “สัมโพธิญาณแห่งอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ” อันสุครอบแห่งการปฏิบัติธรรมในพระสัทธรรมนี้ได้ กุศลกรรมด้วยโสภณจิตทั้งหลายนั้น ย่อมเป็นอริมุตติแนวโน้มแห่งอธิบดีจิตในวิปัสสนาภูมิ อันสัมปยุตต์ด้วยจิตประภัสสรแห่งจตุตถฌานที่ไร้นิวรณ์ปกิเลส จึงทำให้เข้าถึงญาณในมรรค ๔ อันย่อมรู้แจ้งในอริยสัจธรรมทั้ง ๔ ได้ คำว่า “กรรม-วิปาก” หมายถึง ผลลัพธ์ที่เกิดจากจิตอันเป็น “ธรรมชาติวิจิตร” ที่ผู้เป็นเจ้าของจะเสกสรรปรุงแต่งไปในทาง “อกุศลกรรม” หรือ “กุศลกรรม” ก็ขึ้นกับมี “ปัญญาเห็นธรรม” ในอาณาจักรธรรมทั้งปวงด้วยการใช้เหตุผลและความเข้าใจด้วยปัญญาจริงหรือไม่ ฉะนั้น ความตรัสรู้สัมโพธิญาณ คือ การหลีกออกจากวัฏฏะอันเป็นไปในภูมิ ๓ นั้น อันเรียกว่า “มัจจุเรยยะ” เพราะหมายถึง “คติเป็นที่ตั้งแห่งความตาย” อันหมดโอกาสในการบรรลุโลกุตตรธรรม ด้วยประการฉะนี้.

บทความที่ ๑๐ ประจำปี ๒๕๕๕ – สร้างกุศลบารมีมาเยอะกลับเสียธรรมได้

ผู้ปฏิบัติธรรมที่เกิดความบกพร่องไม่มีสติสัมปชัญญะในบางครั้ง ไม่สามารถควบคุมอินทรีย์ได้ ถูกกิเลสประยุฏฐานครอบงำจิตใจได้ เพราะคิดไม่ถึง [อโยนิโสมนสิการ] จิตสหระคด้วยญาณวิปยุตต์ นั่นคือ ไม่มีทั้งสติ ไม่มีทั้งสัมปชัญญะ จิตจึงอยู่ในภาวะปฏิบัติงูตด้วยความไม่รู้จริง ความไม่รู้แจ้ง ในสภาวธรรมทั้งหลายที่เกิดดับอยู่ตลอดเวลา ไม่สามารถพิจารณาไตร่ตรองเห็นความสัมพันธ์แห่งปัจจัยทั้งหลายที่มาประสมรวมกันเป็นหนึ่งเดียว [สเหตุ-ธรรมสามัคคี] ซึ่งประกอบด้วย (๑) เกิดพร้อมกัน [เอกุปปาตะ] (๒) ตั้งอยู่พร้อมกัน [เอกฐิติ-เอกนิสสยะ: มีที่อาศัยร่วมกันเป็นอันเดียว] และ (๓) ดับไปพร้อมกัน [เอกนิโรธะ] ทั้งในอดีตกาล อนาคตกาล และในปัจจุบันกาล [กาล ๓-อัทธา ๓] นั่นคือ ผู้ปฏิบัติธรรมนั้น มีปัญญาประกอบด้วย (๑) *อตถปฏิสัมภิตา* กับ (๒) *ธัมมปฏิสัมภิตา* เรียกว่า “ปัญญาในอนุปัสสนา ๓” หรือ (๑) *ปุพเพนิวาสานุสตี* กับ (๒) *ทิพพจักขุ* เรียกว่า “ปัญญาในสมาธิ” [สมถภาวนา] หรือ (๑) *นามรูปปริจเฉทญาณ* กับ (๒) *ปัจจัยปริคคหญาณ* เรียกว่า “ปัญญาในวิปัสสนา” [วิปัสสนาภาวนา] ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ปัญญาทั้งหลายที่เกิดจากการเจริญภาวนาที่ครบรอบสมบูรณ์ มีความถูกต้องและสอดคล้อง ตามพระสัทธุดาสน์คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกประการ ไม่ใช่ [ทิฏฐิ] ไม่อวดดี [คณา] สบประมาทผู้อื่นหรือตนเอง [มานะ] คือเป็นผู้สามารถครอบงำกุศลธรรมใน “ปปัญจธรรม ๓” [ปปัญจ ๓: *อุปาทินนธรรม-ธรรมที่ถูกยึดด้วยกิเลสตัณหาและทิฏฐิ*] ได้ดี นั่นคือ กิเลสเครื่องเน้นซ้ำในพื้นจิต กิเลสที่เป็นตัวการทำให้เกิดปรุงแต่งยึดถือพิศดาร ทำให้เขวห่างออกไปจากความเป็นจริงที่ง่าย ๆ เปิดเผย ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ และขัดขวางไม่ให้เข้าถึงความจริงหรือทำให้ไม่อาจแก้ปัญหาอย่างถูกต้องตรงไปตรงมาตามที่เป็นจริงโดยไม่วิปริตหรือเป็นอื่นอีก นั่นคือ มีปัญญาเห็นธรรมตามที่เป็นจริงได้ [อนุปัสสนา ๔] ได้แก่ (๑) *เห็นไม่เที่ยง ย่อมไม่เที่ยง = อนิจจานุปัสสนา* (๒) *เห็นเป็นทุกข์ ย่อมเป็นทุกข์ = ทุกขานุปัสสนา* (๓) *เห็นไม่ใช่ตัวตน ย่อมไม่ใช่ตัวตน = อนัตตานุปัสสนา* และ (๔) *เห็นไม่งาม ย่อมไม่งาม = อสุภภาวนา-ปฏิถมณสิการ-อาหारेปฏิถมณสัจญญา* แล้วทำไมผู้ปฏิบัติธรรมจึงต้องหมั่นประกอบความเพียรด้วยการเจริญอนุปัสสนาอยู่เนืองๆ เป็นนิตย์ เพราะอนุปัสสนาญาณทั้งหลายที่เกิดขึ้น คือ “ปัญญาญาณ” [จักขุ-ญาณ-ปัญญา-วิชา-แสงสว่าง = ญาณทัตสนะ-ยถาภูตญาณทัตสนะ] โดยเฉพาะอย่างยิ่ง “อนุปัสสนา ๓” เป็นเครื่องมือในการสร้างปัญญาให้พอกพูนในตัวผู้ปฏิบัติธรรมเอง ที่เรียกว่า “ปัญญา ๑๐” ซึ่งผู้ไม่ได้ศึกษาศึกษาในพระไตรปิฎกย่อมไม่เข้าใจเรื่องนี้ได้อย่างถ่องแท้และถูกต้อง ในกระบวนการพัฒนาทักษะการคิดอันเกิดขึ้นในภูมิแห่งสมณะกับวิปัสสนา ในประเด็นนี้เป็นเรื่องสำหรับผู้ปฏิบัติธรรมจะต้องเอาใจใส่ในการพัฒนาปัญญาภาวนาของตนให้ดีแท้ ไม่ใช่ดีแตกโดยวิปริต ซึ่งกิจของผู้ปฏิบัติธรรมไม่ว่าจะเป็นฝ่ายใดในพุทธบริษัททั้งหลาย จะต้องไม่ละทิ้ง “มนิสการกรรมฐาน” อย่างเด็ดขาด โดยเฉพาะ “อนุสติ ๑๐” ในข้อ ๗-๑๐ หมายถึง *ความระลึกถึง อารมณ์อันควรระลึกถึง* เนืองๆ นั่นคือ กำหนดสติสัมปชัญญะรู้อารมณ์อะไรที่เป็นประโยชน์ อันจะเกื้อหนุนให้เจริญกรรมฐานให้ก้าวหน้าได้ดียิ่งขึ้น ไม่ใช่แสหาเรื่องเดือดร้อนวิปฏิสารใส่ตัวไม่หยุดไม่สิ้น ไม่ปวิเวกและไม่สันโดย ดังนี้

- (๑) **“มรณสติ”** (ข้อ ๗ ในอนุสติ ๑๐) **ระลึกถึงความตาย** อันจะต้องมีมาถึงตนเป็นธรรมดา พิจารณาที่จะให้เกิดความไม่ประมาท [อัปมาทะ]
- (๒) **“กายคตาสติ”** (ข้อ ๘ ในอนุสติ ๑๐) **สติอันไปในกาย** คือ กำหนดพิจารณาภายในให้เห็นว่าประกอบด้วยส่วนต่างๆ อันไม่สะอาด ไม่งาม น่ารังเกียจ เป็นทางรู้เท่าทันสภาวะของภายใน มีให้หลงไหลมัวเมา [มทะ ส่วน **“ทมะ”** คือ รู้ย่างเท่าทันกิเลส]
- (๓) **“อานาปานสติ”** (ข้อ ๙ ในอนุสติ ๑๐) **สติกำหนดลมหายใจเข้าออก** [ลมอัสสาสะ-ลมปัสสาสะ]
- (๔) **“อุปสมานุสติ”** (ข้อ ๑๐ ในอนุสติ ๑๐) **ระลึกถึงธรรมเป็นที่สงบ** คือ ระลึกถึงและพิจารณาคุณของพระนิพพาน อันเป็นที่ระงับกิเลสและความทุกข์ [สัจภาวะแห่งนิพพาน]

ในอันดับต่อไปนี้ ให้หวนมาพิจารณาปัญญาทั้งหลายที่เกิดจากการเจริญอนุปัสสนากรรมฐาน เพื่อเป็นการยืนยันว่า เมื่อบุคคลเข้ามาปฏิบัติธรรมอย่างถูกต้องตามพระสัจธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วนั้น ทำให้เป็นผู้มีปัญญาฉลาดหลักแหลมด้วยคุณธรรมแห่งพุทธได้จริง ไม่ใช่โง่เขลาเบาปัญญาเป็นยิ่งนักก็ให้พิจารณาคือ เข้าใจและจำได้เจือใจและขบได้ด้วยทฤษฎี เพราะองค์ความรู้ดังกล่าวนี้ ต้องนำไปใช้ในขณะศึกษาวิจัยธรรมในพระไตรปิฎกด้วยตนเอง มิฉะนั้น จะกลายเป็นชนผู้หลงทิศในขณะอ่านคัมภีร์ว่าพระไตรปิฎก ที่หลายๆ คนมักกล่าวว่าอ่านไม่รู้เรื่อง เสียเวลาส่งไลน์ ซึ่งพากันลืมนึกไปว่า พระไตรปิฎกเป็นศูนย์รวมปัญญาของพระอรหันตปัจฉิมสาวกทั้งหลาย ที่ถ่ายทอดสังฆกรรมไว้ให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา ดังนี้

อนุปัสสนา ๗

- (๑) **“อนิจจานุปัสสนา”** คือ พิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง **“ขวนปัญญา”** [ปัญญาเร็ว] ให้บริบูรณ์
- (๒) **“ทุกขานุปัสสนา”** คือ พิจารณาเห็นสภาพแห่งทุกข์ ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง **“นิพเพธิกปัญญา”** [ปัญญาทำลายกิเลส] ให้บริบูรณ์
- (๓) **“อนัตตานุปัสสนา”** คือ พิจารณาเห็นความไม่มีตัวตน ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง **“มหาปัญญา”** [ปัญญามาก] ให้บริบูรณ์
- (๔) **“นิพพิทานุปัสสนา”** คือ พิจารณาเห็นความเบื่อบรรเทา ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง **“ติกขปัญญา”** [ปัญญาคมกล้า] ให้บริบูรณ์
- (๕) **“วิราทานุปัสสนา”** คือ พิจารณาเห็นความคลายกำหนดในราคะ ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง **“วิมุตปัญญา”** [ปัญญากว้างขวาง] ให้บริบูรณ์
- (๖) **“นิโรธานุปัสสนา”** คือ การพิจารณาเห็นความดับแห่งสมุทัยโดยความเป็นเหตุเกิด ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง **“คัมภีรปัญญา”** [ปัญญาลึกซึ้ง] ให้บริบูรณ์
- (๗) **“ปฏินิสตัคคานุปัสสนา”** คือ พิจารณาความถ้อยมั่นตั้งไว้โดยความถ้อยยึดมั่น ซึ่งบุคคลเจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ย่อมยัง **“อัสถามันตปัญญา”** [ปัญญาไม่ไถล] ให้บริบูรณ์

“ปัญญา ๑๐” หมายถึง ปัญญาที่เกิดจากการเจริญอนุปัสสนา ได้แก่

- (๑) “ชวนปัญญา” คือ **ปัญญารวี** โดยเจริญ “อนิจจานุปัสสนา” [เห็นความไม่เที่ยง]
- (๒) “นิพเพชกปัญญา” คือ **ปัญญาทำลายกิเลส** โดยเจริญ “ทุกขานุปัสสนา” [เห็นความทุกข์]
- (๓) “มหาปัญญา” คือ **ปัญญามาก** โดยเจริญ “อนัตตานุปัสสนา” [เห็นความไม่ใช่ตัวตน]
- (๔) “ติกขปัญญา” คือ **ปัญญาคมกล้า** โดยเจริญ “นิพพิทานุปัสสนา” [หน่ายในกองทุกข์]
- (๕) “วิบูลปัญญา” คือ **ปัญญากว้างขวาง** โดยเจริญ “วิราคานุปัสสนา” [ดับความกระหายวิญญู]
- (๖) “คัมภีรปัญญา” คือ **ปัญญาลึกซึ้ง** โดยเจริญ “นิโรธานุปัสสนา” [ดับกิเลส]
- (๗) “อัสถามันตปัญญา” คือ **ปัญญาไม่ใกล้** โดยเจริญ “ปฏินิสัสคคานุปัสสนา” [สลัดคืน]
- (๘) “ปฏิสัมภิทา ๔” คือ **ปัญญาแตกฉาน** โดยเจริญ “อนุปัสสนา ๑” [ปัญญาแตกฉาน-อุเบกขา]
- (๙) “ปูลุกปัญญา” คือ **ปัญญาแน่นหนา** โดยเจริญ “ปัญญา ๘” [ความรู้ทั่วถ้วน-สัพพัญญู]
- (๑๐) “หาสปัญญา” คือ **ปัญญารวดเร็ว** โดยเจริญ “ปัญญา ๘” [ทิพยจักขุ-ปัญญาจักขุ]

อนึ่ง ผู้ที่บรรลุถึง “ปฏิสัมภิทา ๔” เรียกว่า “ปฏิสัมภิตปตตะ” หมายถึง พระอรหันต์ผู้ถึงพร้อมสมบูรณ์ด้วย “จตุปฏิสัมภิทาญาณ” ฉะนั้น ผู้ที่จะได้ปัญญาหลากหลายมาได้นั้น ต้องออกแรงพึ่งตนเองทั้งสิ้น ต้องเริ่มต้นด้วยจิตเป็นมหากุศลจิตพอสมควร (๑) มีความเห็นถูกต้อง-**สัมมาทิฐิ** กับ (๒) มีความนึกคิดเข้าใจถูกต้อง-**สัมมาสังกัปปะ** แต่ก็มีผู้ปฏิบัติจำนวนมากที่มองข้ามความสำคัญนี้ไปเพราะคิดไม่ถึง [อวิชา-อสัมปชัญญะ] แทนที่จะเห็นว่า ต้องประพฤติ “อนุสติ ๑๐: พุทธานุสติ-ธัมมานุสติ-สังฆานุสติ-สีลानุสติ-จาคานุสติ-เทวตานุสติ-มรณสติ-กายคตาสติ-อานาปานสติ-อุปสมานุสติ” [สัญญาณะ] อยู่เป็นนิตย์ เจริญ “สติปัญญา ๔: กายา-อนุปัสสนาสติปัญญา-เวทนานุปัสสนาสติปัญญา-จิตตานุปัสสนาสติปัญญา-ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา” ไม่ขาดเว้น หรือบำเพ็ญเพียร “อารักขกัมมัฏฐาน ๔: พุทธานุสติภาวนา-มรณสติภาวนา-อสุกภาวนา-เมตตภาวนา” ให้ถึงพร้อมอยู่เสมอ หรือจะเป็น “กรรมฐาน ๔๐: กสิณ ๑๐-อสุภะ ๑๐-อนุสติ ๑๐-อัปปมัญญา ๔-อาหารปฏิกุศลสัญญา ๑-จตุราศรวัญฐาน ๑-อรุณ ๔” [ที่ตั้งแห่งการทำงานของจิต-สิ่งที่ใช้เป็นอารมณ์ในการเจริญภาวนา-อุปกรณ์ในการฝึกอบรมจิต] ในการมโนการกรรมฐานดังกล่าวนี้ เป็นการสร้างนิสัยให้เกิดทักษะการพัฒนาปัญญาให้พอกพูนมากยิ่งขึ้นๆ ไป ที่เรียกว่า “ทมะ” [Self-Control or Mastery เป็นชื่อของธรรมอันเป็นฝ่ายสมาธิ คือ **ปัญญา-วิริยะ-ทวิญญู**] ได้แก่ (๑) การฝึกอินทรีย์ เพราะข่มอินทรีย์ทั้งหลาย มีใจเป็นที่ ๖ ไว้ ส่วนที่เป็นวิปัสสนา มโนการ และการพิจารณาวัตถุนั้น (๒) การฝึกฝน (๓) การข่มใจ-ฝึกนิสัย-ปรับตัว (๔) รู้จักควบคุมจิตใจ ฝึกหัดตัดนิสัย-แก้ไขข้อบกพร่อง-ปรับปรุงตนให้เจริญก้าวหน้าด้วยสติปัญญา (๕) ความฝึกฝนปรับปรุงตน เช่น รู้จักข่มใจ ควบคุมอารมณ์ บังคับตนเอง ปรับตัวเข้ากับการงาน และสิ่งแวดล้อมให้ได้ดี ฉะนั้น “ทมะ” [ภาวนา] ย่อมไม่มีแก่นบุคคลที่ปรารถนามานะ [ความถือตัว = มทะ-มัวเมา] และ ความรู้นั้นย่อมไม่มีแก่นบุคคลที่มีจิตไม่ตั้งมั่น [ไม่เป็นสมาธิ] และมักประกอบอยู่ในกลุ่มคุณธรรมทั้ง ๔ ได้แก่ “**สัจจะ: ความจริง-ทมะ: การฝึกฝน-ขันติ: ความอดทน-จาคะ: ความเสียสละ**” [นรवासธรรม ๔: ธรรมสำหรับนรवास-ธรรมสำหรับการครองเรือน-หลักการครองชีวิตของคุณผู้สัจ]

ดังนั้น ก็พยายามประยุกต์องค์ความรู้ให้ดีไม่ว่าจะฝ่ายฆราวาสหรือฝ่ายสมณะก็ตาม ก็ควรประพฤติตนให้ถูกหลักธรรม [ธัมมานุวัตรปฏิบัติ-ธัมมานุวัตรปฏิบัติ]

ในอันดับต่อไปนี้ ให้พิจารณาถึง “กรรมแห่งกุศลธรรมกับอกุศลธรรม” [กุศลกรรม-อกุศลกรรม] อันหมายถึง “กรรม ๒” [Deed] ดังนี้

“กรรม ๒” หมายถึง การกระทำ-การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา ทางกายก็ตาม ทางวาจาก็ตามทางใจก็ตาม ซึ่งทั้งหมดนี้ จัดเป็น “กามาวจรกรรม” ในเบื้องต้น โดยเรียกรวมๆว่า “ทุกฺติ” หรือ “สังสารทุกฺซ์” ที่ยังอยู่ในวัฏฏะ อธิบายได้ด้วยทฤษฎี “กฎแห่งกรรม” [ธัมมัญญัตติญาณ-กัมมัสสกตญาณ] ได้แก่

- (๑) “อกุศลกรรม” คือ กรรมที่เป็นอกุศล-กรรมชั่ว-การกระทำที่ไม่ดี ไม่ฉลาด ไม่เกิดจากปัญญา ทำให้เสื่อมเสียคุณภาพชีวิต หมายถึง การกระทำที่เกิดจากอกุศลมูล คือ โลภะ-โทสะ-โมหะ
- (๒) “กุศลกรรม” คือ กรรมที่เป็นกุศล-กรรมดี-การกระทำที่ดี ฉลาด เกิดจากปัญญา ส่งเสริมคุณภาพของชีวิตจิตใจ หมายถึง การกระทำที่เกิดจากกุศลมูล คือ อโลภะ-อโทสะ-อโมหะ

ว่าด้วย วาเสฏฐสูตรที่ ๕ [คัดลอกบางส่วน]

(พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย สุตตนิบาต เล่ม ๑ ภาค ๖ - หน้าที่ 581 -582 FILE 47)

บัณฑิตทั้งหลายผู้มีปกติเห็น “ปฏิจสุมปบาท” ฉลาดใน “กรรม” และ “วิบาก” ย่อมเห็น “กรรม” ตามความเป็นจริงอย่างนี้

โลกย่อมเป็นไปเพราะ “กรรม” หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปเพราะ “กรรม” สัตว์ทั้งหลายมี “กรรม” เป็นเครื่องผูกพันเปรียบเหมือนหมุดแห่งรถที่เล่นไปอยู่ ฉะนั้น [สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องกระชับ เหมือนลิ่มสลักแห่งรถ ที่เล่นไปอยู่ ฉะนั้น]

บุคคลเป็นพราหมณ์เพราะ “กรรม” อันประเสริฐนี้ คือ *ตบะ-สัจญมะ-พรหมจรรย์* และ *ทมะ* [ไม่ใช่ นาม-โคตร-ชาติ] “กรรม” นี้ นำความเป็นพราหมณ์ที่สูงสุดมาให้

บุคคลผู้ถึงพร้อมด้วย “ไตรวิชา” [วิชา ๓: ปุพเพนิวาสานุสติญาณ-จตุปปาตญาณ-อัสวัคขญาณ หรือ “เทววิโซ” คือ ผู้ได้วิชา ๓] เป็นคนสงบ มีภพใหม่สิ้นไปแล้ว เป็นพราหมณ์ผู้องอาจของบัณฑิตทั้งหลาย ผู้รู้แจ้งอยู่ ท่านจึงรู้อย่างนี้เกิด วาเสฏฐะ

จบวาเสฏฐสูตรที่ ๕ -----

ความสัมพันธ์ระหว่างกฎแห่งกรรมกับจิต

อธิบายคำว่า จิต

(พระอภิธรรมปิฎก ธรรมสังคณี เล่ม ๑ ภาค ๑ - หน้าที่ 228-233 FILE 75)

พึงทราบวินิจฉัยในบทว่า “จิตฺตํ” สภาวะที่ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า ย่อมคิด คือว่า ย่อมรู้แจ้งซึ่งอารมณ์ อีกอย่างหนึ่ง ศัพท์ว่า “จิต” นี้ ทั่วไปแก่จิตทั้งปวง เพราะฉะนั้น ในบทว่า “จิตฺตํ” นี้ จิตใดที่เป็น กุศล-อกุศล [กุศลจิต ๒๑-อกุศลจิต ๑๒-วิปากจิต ๓๒ นับเฉพาะในฝ่ายโลกียะ] และ มหากริยาจิต ในฝ่ายโลกิยะ [กามาวจรโสภณจิต ๒๔: มหากุศลจิต ๘-มหาวิปากจิต ๘-มหากริยาจิต ๘] จิตนั้นชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า *ย่อมสั่งสมสันดานของตนด้วยสามารถแห่งชวนวิถิ* ชื่อว่า “จิต” เพราะอรรถว่า เป็นธรรมชาติอันกรรมและกิเลสทั้งหลายสั่งสมวิปาก อีกอย่างหนึ่ง แม้ทั้งหมด ชื่อว่า “จิต” เพราะ *ความเป็นธรรมชาติวิจิตรตามสมควร* ชื่อว่า “จิต” เพราะการทำให้วิจิตรพึงทราบเนื้อความในบทว่า “จิตฺตํ” นี้ ดังพรรณนามา ฉะนี้

บรรดาจิตเหล่านั้น จิตมีราคะ ก็อย่างหนึ่ง จิตมีโทสะ ก็อย่างหนึ่ง จิตมีโมหะ ก็อย่างหนึ่ง [อกุศลมูล ๓] จิตเป็นกามาวจร ก็อย่างหนึ่ง จิตเป็นรูปาวจร ก็อย่างหนึ่ง จิตเป็นรูปาวจร ก็อย่างหนึ่ง จิตเป็นโลกุตตระ ก็อย่างหนึ่ง [ภุมิ ๔] จิตมีรูปเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตมีเสียงเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตมีกลิ่นเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตมีรสเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตมีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตมีธรรมารมณ์เป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง

บรรดาจิตแม้ที่มีรูปเป็นอารมณ์ จิตที่มีสีเขียวเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตที่มีสีเหลือง เป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตที่มีสีแดงเป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง จิตที่มีสีขาว เป็นอารมณ์ ก็อย่างหนึ่ง [วรรณกสิณ ๔: นิลกสิณ-ปิตกสิณ-โลหิตกสิณ-โอทาคกสิณ] แม้จิตที่มีเสียงเป็นอารมณ์ จิตที่มีกลิ่นเป็นอารมณ์ จิตที่มีรสเป็นอารมณ์ จิตที่มีโผฏฐัพพะเป็นอารมณ์ จิตที่มีธรรมารมณ์เป็นอารมณ์ ก็นัยนี้แหละ

ในจิตเหล่านั้น แม้ทั้งหมด *หีนจิต* ก็อย่างหนึ่ง *มัชฌิมจิต* ก็อย่างหนึ่ง *ปณีตจิต* ก็อย่างหนึ่ง ถึงในจิตที่เป็นหีนจิต เป็นต้น จิตที่มีฉันทะเป็นอธิบดี ก็อย่างหนึ่ง จิตที่มีวิริยะเป็นอธิบดี ก็อย่างหนึ่ง จิตที่มีจิตตะเป็นอธิบดี ก็อย่างหนึ่ง จิตที่มีมังสาเป็นอธิบดี ก็อย่างหนึ่ง [อิทธิบาท ๔: ฉันทะ-วิริยะ-จิตตะ-วิมังสา] เพราะฉะนั้น บัณฑิตพึงทราบความที่จิตเหล่านี้ เป็น “*ธรรมวิจิตร*” ด้วยสามารถแห่งสัมปยุตธรรม ภุมิ อารมณ์ เป็น “*หีนะ*” [อย่างเลว] “*มัชฌิมะ*” [อย่างกลาง-ปานกลาง] “*ปณีตะ*” [ประณีต-อย่างดี] และ “*อธิบดี*” [อย่างใหญ่ยิ่ง-ประเสริฐเลิศ] ก็บรรดาจิตเหล่านี้ เป็นจิตแต่ละดวง มิใช่จิตทั้งหลายเลย ถึงอย่างนั้น จิตนั้นก็ชื่อว่า “จิต” เพราะรวมอยู่ใน “*ความวิจิตร*” ทั้งหมด บรรดาจิตเหล่านั้น จิตดวงใดดวงหนึ่ง สมควรเรียกว่า “จิต” เพราะเป็น “*ธรรมวิจิตร*” ชื่อว่า “จิต” เพราะ “*ความวิจิตร*” อย่างนี้ก่อน

ชื่อว่า “จิต” [Consciousness] เพราะทำให้วิจิตร อย่างไร

จริงอยู่ ชื่อว่า “วิจิตรอื่นยิ่งกว่าจิตรกรรม” ไม่มีในโลก ธรรมดาว่าลวดลายแม้ในความวิจิตรนั้น ก็เป็นความวิจิตรคือความงดงามยิ่งนัก พวกจิตรกรเมื่อกระทำจิตรกรรมนั้นก็เกิดสัญญาอันวิจิตรว่า รูปมีอย่างต่างๆ เราควรทำอย่างนี้ ในที่นี้ ดังนี้ การทำอันวิจิตร อันสำเร็จแล้วด้วยกิจ มีการเขียน การระบายสี การทำสีให้เรื่องรอง และการสลักสีเป็นต้น ย่อมเกิดขึ้นด้วย สัญญาอันวิจิตร รูปอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่ง ในความวิจิตรกล่าวคือลวดลาย ย่อมสำเร็จแต่จิตรกรรมนั้น การเกิดขึ้นแห่งศิลปะอันวิจิตรอย่างใดอย่างหนึ่งในโลกอย่างนี้ ศิลปะทั้งหมดนั้น อันจิตเท่านั้นคิดว่า รูปนี้จึงมีข้างบนรูปนี้ รูปนี้จึงมีข้างล่างของรูปนี้ รูปนี้จึงมีที่ข้างทั้ง ๒ ของรูปนี้แล้วจึงกระทำ จิตรกรรมนั้นอันข้างล่างให้วิจิตรแล้ว ฉันทใด แม้จิตที่ทำให้สำเร็จความวิจิตร ก็ชื่อว่า “จิต” ฉันทนั้นเหมือนกัน เพราะกระทำให้วิจิตรด้วยอาการอย่างนี้ อีกอย่างหนึ่ง “จิต” นั้นแหละ ชื่อว่า “วิจิตรกว่าจิตรกรรมนั้น” เพราะให้สำเร็จจิตรกรรมทุกชนิดตามที่คิด เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า: *ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า “ลวดลายอันวิจิตร” พวกเธอเห็นแล้วหรือ พวกภิกษุกราบทูลว่า: เห็นแล้ว พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า: ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ลวดลายอันวิจิตรเมื่อนั้นแลอันจิตนั้นเองคิดแล้ว ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตเท่านั้นวิจิตรกว่าลวดลายอันวิจิตรเมื่อนั้นแล*

อนึ่ง จิตที่เป็นไปภายในต่างชนิดโดย *กรรม-เพศ-สัญญา-และ-โวหาร* เป็นต้น ในคติทั้งหลาย มีเทวดา มนุษย์และ สัตว์เดรัจฉาน นี้ใด จิตเมื่อนั้นก็กระทำให้วิจิตรแล้วเหมือนกัน

จริงอยู่ “กุศลกรรมและอกุศลกรรม” อันต่างโดยกรรมมีกายกรรม เป็นต้น ที่เป็นไปโดยนัยมี ทาน ศีล ความเบียดเบียน [กุศลกรรมบถ ๑๐: กายสุจริต ๓-วจีสุจริต ๔-มโนสุจริต ๓] และ ความโอ้อวด เป็นต้น

[อกุศลกรรมบถ ๑๐: กายทุจริต ๓-วจีทุจริต ๔-มโนทุจริต ๓ หรือจิตสหระคด้วย จิตตอุปกิเลส ๑๖: อภิขมาวิสมโลกะ-พยาบาท-โกธะ-อุปนาหะ-มกขะ-ปลาสะ-อิสสา-มัจฉริยะ-มายา-สาถะยะ-ถัมภะ-สารัมภะ-มานะ-อติมานะ-มทะ-ปมาทะ] สำเร็จแล้วด้วยจิต (๑) ชื่อว่า “มีความต่างกันเพราะกรรม” สัมฐานแห่งอวัยวะ มีมือ เท้า ท้อง คือ และ หน้า เป็นต้น ในคติทั้งหลายนั้นๆ แยกต่างกันไปด้วย “ความต่างกันแห่งกรรม” นั้นแหละ (๒) ชื่อว่า “ความต่างกันแห่งเพศ” เมื่อสัญญาเกิดขึ้นว่า นี้เป็นหญิง นี้เป็นชาย ดังนี้ ด้วยสามารถแห่งสัมฐานตามที่ถือเอา เพราะ “ความต่างกันแห่งเพศ” (๓) ชื่อว่า “ความต่างกันแห่งสัญญา” [สมมติสังขะ-สมมติบัญญัติ โดยจิตสหระคด้วย “อคติ ๔: ฉันทาคติ-ลำเอียงเพราะชอบ ๑ โทสาคติ-ลำเอียงเพราะชัง ๑ โมหาคติ-ลำเอียงเพราะหลง ๑ ภยากติ-ลำเอียงเพราะกลัว ๑] เมื่อชนทั้งหลายร้องเรียกด้วยคำว่า หญิง หรือว่า ชาย ดังนี้ อันสมควรแก่สัญญา เพราะ “ความต่างกันแห่งสัญญา” (๔) ชื่อว่า “ความต่างกันแห่งโวหาร” แต่เพราะเหตุที่บุคคลทำกรรมอันให้เกิดอรรถภาพนั้นๆ ด้วยสามารถแห่ง “ความต่างกันแห่งโวหาร” อย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าจักเป็นหญิง ข้าพเจ้าจักเป็นชาย ข้าพเจ้าจักเป็นกษัตริย์ ข้าพเจ้าจักเป็นพราหมณ์ ดังนี้ ฉะนั้น จึงชื่อว่า “ความต่างกันแห่งกรรม” เพราะ “ความต่างกันแห่งโวหาร” ก็ “ความต่างกันแห่งกรรม” นั้นๆ (๕) เมื่อจะยังภพตามที่ปรารถนาให้เกิดขึ้น ย่อมทำให้เกิดขึ้นด้วยคติ เหตุใด เพราะเหตุนี้ จึงชื่อว่า “ความต่างกันแห่งคติ” เพราะ “ความต่างกันแห่งกรรม”

อนึ่ง ความที่สัตว์ทั้งหลายนั้นๆ [คติ ๕: นริยะ-ตริจฉาน โยนิ-เปตติวิสัย-มนุษย์-เทพ] เกิดเป็นสัตว์ไม่มีเท้า และสัตว์ ๒ เท้า เป็นต้น เกิดเป็นสัตว์สูงและต่ำ เป็นต้น ในคตินั้นๆ เกิดเป็นผู้มีผิวพรรณดีและผิวพรรณทราม เป็นต้น เป็นผู้มีลาภและเสื่อมลาภ เป็นต้น [โลกธรรม ๘: มีลาภ-ไม่มีลาภ-มียศ-ไม่มียศ-นินทา-สรรเสริญ-สุข-ทุกข์] ในอรรถาพจน์ๆ ย่อมปรากฏ เพราะ “ความต่างกันแห่งกรรม” [กฎแห่งกรรม] นั้นแหละ เพราะฉะนั้น จิตที่เป็นไปในภายในต่างโดย *กรรม-เพศ-สัญญา-และ-โหวหาร* เป็นต้น ในคติทั้งหลาย อันต่างโดยความเป็น *เทวดา-มนุษย์-และ-สัตว์เดรัจฉาน* ทั้งหมด นั้นแหละ พึงทราบว่าอันจิตนั้นเองกระทำแล้ว เนื้อความนี้ พึงทราบด้วยสามารถพระสูตรที่ยังมิได้ขึ้นสู่สังคีตินี้ สมจริงดังที่ท่านกล่าวว่า (๑) การกำหนดประเภทของความต่างกันของเพศที่มีมาก ย่อมมิได้ด้วยสามารถแห่งการกำหนดประเภทของความต่างกันแห่งกรรมที่มีมาก (๒) การกำหนดประเภทของความต่างกันของความต่างกันของสัญญาที่มีมาก ย่อมมิได้ด้วยสามารถแห่งการกำหนดประเภทของความต่างกันแห่งเพศที่มีมาก (๓) การกำหนดประเภทแห่งความต่างกันของโหวหารที่มีมาก ย่อมมิได้ด้วยสามารถแห่งการกำหนดประเภทแห่งความต่างกันของสัญญาที่มีมาก (๔) การกำหนดประเภทแห่งความต่างกันของกรรมที่มีมาก ย่อมมิได้ด้วยสามารถแห่งการกำหนดประเภทของความต่างกันแห่งโหวหารที่มีมาก (๕) ความต่างกันแห่งคติของสัตว์ทั้งหลายย่อมปรากฏ เพราะอาศัย “ความต่างกันแห่งกรรม” สัตว์ทั้งหลาย ที่ไม่มีเท้า มี ๒ เท้า มี ๔ เท้า มีเท้ามาก มีรูป ไม่มีรูป มีสัญญา ไม่มีสัญญา มีสัญญาก็มิใช่ ไม่มีสัญญาก็มิใช่ [รูปาจรภูมิ ๑๖-อรูปาจรภูมิ ๔] ความต่างกันแห่งความอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย คือ ความสูงต่ำ เลวประณีต ไปสู่สุคติและทุคติ ย่อมปรากฏเพราะอาศัย “ความต่างกันแห่งกรรม” ความต่างกันในอรรถาพจน์ของสัตว์ทั้งหลาย คือ ความเป็นผู้มีผิวพรรณดีและผิวพรรณทราม ความเป็นผู้มีชาติดีและไม่ดี ความเป็นผู้ที่ทรวดทรงดีและไม่ดีย่อมปรากฏ เพราะอาศัย “ความต่างกันแห่งกรรม” ความต่างกันในโลกธรรมของสัตว์ทั้งหลายในความมีลาภเสื่อมลาภ มียศเสื่อมยศ นินทา สรรเสริญ สุขและทุกข์ ย่อมปรากฏเพราะอาศัย “ความต่างกันแห่งกรรม” ดังนี้

แม้ข้ออื่นอีก พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ตรัสไว้ว่า:

(๑) เพศย่อมเป็นไปเพราะกรรม (๒) สัญญาย่อมเป็นไปเพราะเพศ (๓) สัตว์ทั้งหลายย่อมลงความต่างกัน เพราะสัญญาว่า นี่เป็นหญิงหรือเป็นชาย (๔) สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม (๕) หมู่สัตว์ย่อมเป็นไปตามกรรม (๖) สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเครื่องผูกพัน จุลลิมสลักเพลาธที่ไปอยู่ [ข้อ ๑-๖ เป็น กัมมัสสาธา-วิปากัสสาธา-กัมมัสสกาตาสสาธา] (๗) บุคคลย่อมได้เกียรติ ได้การสรรเสริญก็เพราะกรรม [ทำดีย่อมได้ดี] (๘) ย่อมได้ความเสื่อมการถูกประหาร และการจองจำก็เพราะกรรม [ทำชั่วย่อมได้ชั่ว] บุคคลรู้ “ความต่างกันแห่งกรรม” นั้นแล้ว ไฉนเล่าจึงพูดว่า “กรรมไม่มีในโลก”

คู่ก่อนมาณพ (๑) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตน** (๒) **สัตว์ทั้งหลายเป็นทายาทแห่งกรรม** (๓) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด** (๔) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์** (๕) **สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นที่พึ่ง** (๖) **กรรมย่อมจำแนกสัตว์ทั้งหลายโดยให้ผลและประณีต** [กฎแห่งกรรม ๖ ประการ] บัณฑิตพึงทราบความที่จิตเป็น “**ธรรมชาติวิจิตร**” เพราะความวิจิตรด้วยการกระทำดังพรรณนามา ฉะนี้

จริงอยู่ “**ความวิจิตร**” เหล่านี้แม้ทั้งหมด อัน “**จิต**” นั้นแหละกระทำแล้ว ก็ “**จิต**” เท่านั้น เป็น “**ธรรมชาติ**” วิจิตรกว่า “**ความวิจิตร**” [อัญญาสมานาเจตสิก ๑๓–โสภณเจตสิก ๒๕ = จิตประภัสสร–จิตปราศจากนิเวรณ] อันใดที่เป็นไปภายในอัน “**จิต**” กระทำแล้วที่กล่าวแล้วนั้น เพราะความที่ “**จิต**” ไม่ได้โอกาส ไม่มีการกระทำ “**ความวิจิตร**” บางอย่าง หรือว่าเพราะ “**ความมีจิตบกพร่อง**” [วิปลาส ๔: **สัญญาวิปลาส–จิตตวิปลาส–ทัญญูวิปลาส** ทำให้เกิดจิตวิปริตใน ๔ อากาโร ได้แก่ (๑) **วิปลาสในสิ่งที่ไม่เที่ยง ว่าเที่ยง** (๒) **วิปลาสในสิ่งที่เป็นทุกข์ ว่าสุข** (๓) **วิปลาสในสิ่งที่ไม่เป็นตัวตน ว่าตัวตน** (๔) **วิปลาสในสิ่งที่ไม่งาม ว่างาม** หรือจิตนั้นสหระคด้วย “**ปปัญจธรรม ๓: ตัณหา–ทัญญู–มานะ**”] ด้วยปัจจัยที่เหลือก็ไม่มีการกระทำให้วิจิตรในบางอย่าง เพราะเหตุนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า: **คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย เราไม่พิจารณาเห็นสัตว์หมู่อื่นแม้สักหมู่หนึ่ง ที่วิจิตรเหมือนสัตว์เดียรัจฉานทั้งหลายนี้เลย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย จิตนั้นแหละเป็นธรรมชาติวิจิตรกว่าสัตว์เดียรัจฉานแม้เหล่านั้นแล** ดังนี้

จบ อธิบายคำว่า จิต -----

เพราะฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมที่เจริญภาวนาในขั้นจิตตภาวนากับปัญญาภาวนา [ภาวนามยปัญญา] นั้น ย่อมมีปริชาสามารถที่จะใช้เหตุและผลหยั่งรู้ (๑) การเกิดอุปาทานขันธ ๕ เป็นทุกข์ ที่เรียกว่า “**บุพเพนิวาสานุสติญาณ–นามรูปปริจเจทญาณ**” (๒) สาเหตุปัจจัยแห่งทุกข์ ที่เรียกว่า “**จุตูปปาตญาณ–ปัจจัยปริคคหญาณ**” [กฎแห่งกรรม–กัมมัสสกตญาณ] และ (๓) แนวทางในการดับทุกข์ ที่เรียกว่า “**อาสวัภยญาณ–สัมมสนญาณ**” ตามลำดับ ถ้ายังไม่สามารถเข้าถึงได้ ก็ให้เกิดความรู้ความเห็นที่เข้าใจอย่างถูกต้องด้วย “**สัทธา ๕**” และ “**ลำดับการตรัสรู้สัมโพธิญาณ**” ดังนี้

- (๑) “**กัมมสัทธา**” คือ เชื่อกรรม เชื่อการกระทำ
- (๒) “**วิปากสัทธา**” คือ เชื่อผลของกรรม
- (๓) “**กัมมัสสกตาสัทธา**” คือ เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตัว ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว
- (๔) “**ตถาคตโพธิสัทธา**” คือ เชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคต
- (๕) “**รัตนัตตยสัทธา**” คือ เชื่อพระรัตนตรัย [พระพุทธ–พระธรรม–พระสงฆ์]
- (๖) “**อากมณสัทธา**” เชื่อมั่นใจการบำเพ็ญสังฆารมิกของพระโพธิสัตว์
- (๗) “**อธิคมสัทธา**” เชื่อมั่นการบรรลุนิพพานเป็นประจักษ์ของพระอรหันตบุคคล
- (๘) “**โอกัปปนสัทธา**” เชื่อหนักแน่นสนิทแน่วที่เห็นจริงในการปฏิบัติธรรมที่ก้าวหน้า
- (๙) “**ปสาทสัทธา**” เชื่อที่เป็นเพียงความเลื่อมใสจากการได้ยินได้ฟัง

[ลำดับการตรัสรู้สัมโพธิญาณ]

วิสุทธิ ๗

โพธิปักขิยธรรม ๓๗

ศีล-อธิศีลสิกขา

ศีลวิสุทธิ

สมาธิ-อธิจิตตสิกขา

จิตตวิสุทธิ [สติปัญฐาน ๔]

สุตมยปัญญา

ปัญญา-อธิปัญญาสิกขา

อนุปัสสนา ๓ [กลาปวิปัสสนา]

จินตามยปัญญา

ภาวนามยปัญญา

[ธรรมสามัคคี-ญาณสัมปยุตต์-สหชาตธรรม]

รูปฌาน ๔-รูปฌาน ๔

วิขา ๓ [เตวิชโช]

[ปัญญาเห็นกรรม]

ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ

จุตูปปาตญาณ

อาสวักขญาณ

อนุปัสสนา ๗-มหาวิปัสสนา ๑๘

ญาณ ๑๖ [ปฏิสมุททิปปตฺโต]

[ปัญญาเห็นธรรม]

นามรูปปริจเฉทญาณ-**ทุกขสังจัจ**

ปัจจยปริคคหญาณ-**สมุทัยสังจัจ**

สัมมสนญาณ-**มรรคสังจัจ**

วิปัสสนาญาณ ๘

โคตรภูญาณ

โพธิปักขิยธรรม ๓๗

อานันตริกสมาธิญาณ

เจโตวิมุตติ-สมาธิ ๓-ฌานวิโมกข์

ญาณทัสสนะมีปริวัฏฐี ๓ มีอาการ ๑๒ [ญาณ ๓ ในกิจในอริยสังจัจ ๔] **ปัจจเวกขณญาณ ๑๘**

อาสวักขญาณ ๖๔ [สัมโพธิญาณ-ปัญญาตรัสรู้ = อินทริย์ ๓ ในอินทริย์ ๘-โมณะ]

นิพพาน ๒ [อมตธาตุ]

สตูปาทิสถนิพพานธาตุ [พระเสขบุคคล-จรณะ ๑๕ = ภาวิตตต์-อรหัตตผล]

อนุปาทิสถนิพพานธาตุ [พระอเสขบุคคล-สัมมัตตะ ๑๐-อรหัตตผลวิมุตติ]

ชีวิตสมณีสีบุคคล [พระอรหันตปัญญา]

หมายเหตุ: **วิปัสสนาญาณ ๘** = อุทกขญาณ-กัจจญาณ-ภยญาณ-อาทีนวญาณ-นิพพิทาญาณ-มูญจิตุกัมมตาญาณ-ปฏิสังขยาญาณ-สังขารูปกขาญาณ-อนุโลมญาณ **โมณะ** = ญาณในมรรค ๔ ย่อมรู้สังจัจธรรม ๔

ภาพประกอบ ๑: ระบบโครงสร้างลำดับขั้นการปฏิบัติธรรมจากโคตรบุรุษไปสู่โคตรอริยะ

ดังรายละเอียดในภาพประกอบ ๑ ข้างต้นนั้น ถือว่าเป็นความรู้ความเข้าใจที่เรียกว่า “สุดมยญาณ” ได้ ถ้าผู้ปฏิบัติธรรมสามารถพิจารณาจนเกิดปัญญารู้แจ้งได้ เพื่อเป็นบาทฐานที่จะก้าวหน้าในวิปัสสนาต่อไป ที่เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” โดยมนสิการกรรมฐานจริงๆ เพื่อให้เข้าถึง “ญาณในมรรค ๔” [โมนะ-มัลล ญาณ-ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาญาณ-มรรคสมาธิญาณ] อันยอมรู้ “สังจธรรม ๔” [อริยสังจ ๔] มีปัญญาปริชาในการทำลาย “วิภวัญจนเป็นไปในภูมิ ๓” คำว่า “โมนะ” นั้น หมายถึง “ผู้เป็นมุนี” คือ ผู้ประกอบด้วยญาณคือโมนะเครื่องเป็นผู้หนึ่ง ให้ผู้ปฏิบัติพิจารณานัยแห่งญาณเรียกว่า “โมนะ” เพื่อให้เข้าใจอย่างถูกต้อง ไม่สับสนพันเพื่อน กับการเรียกคุณบททางบุคคลว่า “มุนี ๖” [มุนี = นักปราชญ์ ๑ ผู้สละเรือนและทรัพย์สมบัติแล้ว มีจิตใจตั้งมั่นเป็นอิสระไม่เกาะเกี่ยวติดพันในสิ่งทั้งหลาย สงบเย็นไม่ทะเขยอทะยานฝืนฝืน ไม่แสพร่านห้วนไหว มีปัญญาเป็นกำลังและมีสติรักษาตน ๑ พระสงฆ์หรือนักบวชที่เข้าถึงธรรมและดำเนินชีวิตอันบริสุทธิ์ ๑] กับ “อริยบุคคล ๗” [อริยบุคคล: บุคคลผู้ประเสริฐ] ดังนี้

ว่าด้วย โมนะ ๓ อย่าง

(พระสูตรต้นตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทส เล่ม ๕ ภาค ๒ - หน้า 260-262 FILE 66)

คำว่า “มุนี” ความว่า ญาณเรียกว่า “โมนะ” ได้แก่ “ปัญญา-ความรู้ทั่ว-ความเลือกเฟ้น-ความเลือกเฟ้นทั่ว-ความเลือกเฟ้นธรรม-ความกำหนดดี-ความเข้าไปกำหนด-ความเข้าไปกำหนดเฉพาะ-ความเป็นบัณฑิต-ความเป็นผู้ฉลาด-ความเป็นผู้มีปัญญารักษาตน-ปัญญาเป็นเครื่องจำแนก-ปัญญาเป็นเครื่องคิด-ปัญญาเป็นเครื่องเข้าไปเห็น-ปัญญอันกว้างขวางดุจแผ่นดิน-ปัญญาเป็นเครื่องทำลายกิเลส-ปัญญอันนำไปรอบ-ปัญญาเป็นเครื่องเห็นแจ้ง-ความรู้สีกตัว-ปัญญาเป็นเครื่องเจาะแทง-ปัญญาเป็นเครื่องเห็นชัด-ปัญญาเป็นใหญ่-ปัญญาเป็นกำลัง-ปัญญาเป็นคังศาสตรา-ปัญญาเพียงคังปราสาท-ปัญญอันสว่าง-ปัญญอันแจ่มแจ้ง-ปัญญอันรุ่งเรือง-ปัญญาเป็นคังแก้ว-ความไม่หลง-ความเลือกเฟ้นธรรม-ความเห็นชอบ” บุคคลระกอบด้วยญาณนั้น ชื่อว่า “เป็นมุนี” คือ “ผู้ถึงญาณที่ชื่อว่าโมนะ” อนึ่ง “โมนะ” [ธรรมเครื่องทาความเป็นมุนี] มี ๓ อย่าง คือ โมนะธรรมทางกาย ๑ โมนะธรรมทางวาจา ๑ โมนะธรรมทางใจ ๑

(๑) “โมนะธรรมทางกาย” เป็น โฉน หมายถึง “การละกายทุจริต ๓ อย่าง” [ปาณาติบาต-อทินนาทาน-กามสุมิฉาจาร] ชื่อว่า “โมนะธรรมทางกาย” กายสุจริต ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ญาณมีกายเป็นอารมณ์ (๒) ความกำหนดรู้กาย (๓) มรรคอันสทรคด้วยปริญา [ปริญา ๓: ญาณปริญา-กำหนดรู้ขั้นรู้จัก ๑ ตีรณปริญา-กำหนดรู้ขั้นพิจารณา ๑ ปหานปริญา-กำหนดรู้ถึงขั้นละได้] (๔) การละนันทราคะในกาย (๕) ความดับแห่งกายสังขาร [ลมอัสสาสะ-ลมปีสสาสะ] (๖) ความบรรลุดตุตถตาม [จิตประภัสสร สทรคด้วยอุเบกขา-เอกัคคตาแห่งสมาธิ = วิชชา ๓] แต่ละอย่างๆ ชื่อว่า “โมนะธรรมทางกาย” นี้ชื่อว่า “โมนะธรรมทางกาย”

(๒) “**โหมเนยธรรมทางวาจา**” เป็น โฉน หมายถึง “การละวชิสุจริต ๔ อย่าง” [มุสาวาท-ปีสุณาวาจา-พรุส วาจา-สัมผัปปลาปะ] ชื่อว่า “**โหมเนยธรรมทางวาจา**” วชิสุจริต ๔ อย่าง ได้แก่ (๑) ญาณมีวาจาเป็นอารมณ์ (๒) ความกำหนดรู้วาจา (๓) มรรคอันสทรคด้วยปริญา (๔) การละนันทราคะในวาจา (๕) ความดับแห่ง วชิสังขาร (๖) ความบรรลุดุติยฌาน [ปีติ-สุข-เอกัคคตา] แต่ละอย่างๆ ชื่อว่า “**โหมเนยธรรมทางวาจา**” นี้ชื่อ ว่า “**โหมเนยธรรมทางวาจา**”

(๓) “**โหมเนยธรรมทางใจ**” เป็น โฉน หมายถึง “การละมโนสุจริต ๓ อย่าง” [อภิขณา-พยาบาท-มิจฉาทิฏฐิ] ชื่อว่า “**โหมเนยธรรมทางใจ**” มโนสุจริต ๓ อย่าง ได้แก่ (๑) ญาณมีจิตเป็นอารมณ์ (๒) ความกำหนดรู้จิต (๓) มรรคอันสทรคด้วยปริญา (๔) การละนันทราคะในจิต (๕) ความดับแห่งจิตตสังขาร [สัญญา-เวทนา] (๖) ความบรรลุดุติยฌาน [เข้านิโรธสมาบัติ โดยมีลำดับความประณีตจาก รูปฌาน ๔ กับ อรูปฌาน ๔] แต่ละอย่างๆ ชื่อว่า “**โหมเนยธรรมทางใจ**” นี้ชื่อ ว่า “**โหมเนยธรรมทางใจ**”

สมจริงดังที่ พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า:

บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าวมุนี ผู้เป็นมุนีทางกาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า “**เป็นผู้ ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้ละกิเลสทั้งปวง**” บัณฑิตทั้งหลาย ได้กล่าว มุนีผู้เป็นมุนีทาง กาย เป็นมุนีทางวาจา เป็นมุนีทางใจ ไม่มีอาสวะว่า เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนี เป็นผู้ มีบาปอันล้างเสียแล้ว

บุคคลผู้ประกอบด้วยธรรมที่ทำให้เป็นมุนีเหล่านั้น ชื่อว่า เป็นมุนีมี ๖ จำพวก ได้แก่ **อาคารมุนี** ๑ **อนาคารมุนี** ๑ **เสขมุนี** ๑ **อเสขมุนี** ๑ **ปัจเจกมุนี** ๑ **มุนิมุนี** ๑ ดังนี้ (๑) **อาคารมุนี** เป็น โฉน ชนเหล่าใด เป็นผู้ครองเรือน มีบพคืออินพพาน อันเห็นแล้วมีศาสนาอันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ ชื่อว่า “**อาคารมุนี**” (๒) **อนาคารมุนี** เป็น โฉน ชนเหล่าใด ออกบวช มีบพคืออินพพานอันเห็นแล้ว มีศาสนา [ไตรสิกขา] อันรู้แจ้งแล้ว ชนเหล่านี้ ชื่อว่า “**อนาคารมุนี**” (๓) **พระเสขะ** ๗ จำพวก ชื่อว่า “**เสขมุนี**” [สอุปาทิเสส บุคคล = อุภโตภาควิมุต-ปัญญาวิมุต-กายสักขี-ทิฏฐิปปัตตะ-สัทธาวิมุต-ชัมมานุสारी-สัทธานุสारी] (๔) **พระอรหันต์**ทั้งหลาย ชื่อว่า “**อเสขมุนี**” [อนุปาทิเสสบุคคล-ชีวิตสมสึสึบุคคล] (๕) **พระปัจเจก พุทธเจ้า**ทั้งหลาย ชื่อว่า “**ปัจเจกมุนี**” (๖) **พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า** ชื่อว่า “**มุนิมุนี**”

จบ ว่าด้วย โหมเนย ๓ อย่าง -----

นอกจากนี้ ผู้ปฏิบัติธรรมต้องทำความเข้าใจให้ถูกต้อง ที่พระไตรปิฎกต้องอ้างอิงถึงลัทธิศาสนาพราหมณ์นั้น เพราะสังคมอินเดียโบราณครั้งพุทธกาลนั้น พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประกาศพระศาสนาท่ามกลางประชาชนทั้งหลายนับถือลัทธิศาสนาพราหมณ์ แม้แต่พระองค์เองก็นับถือลัทธิศาสนาพราหมณ์มาก่อน เมื่อพระองค์ค้นพบและเห็นอริยสัจธรรมด้วยพระองค์เองแล้ว การประกาศพระศาสนาคือการชักนำบรรดาพราหมณ์ทั้งหลาย ให้หันมาศรัทธาเลื่อมใสในพระสัทธรรมนี้ โดยเฉพาะเหล่าบรรดานักบวชนอกพระพุทธศาสนา [ดิถียะ] ทั้งหมด ได้แก่ *ชฎิล-ดาบส-ปริกพาชก-เคียรถีย์-อัญญุเคียรถีย์* เป็นต้น ดังเช่น “**พระปัญจวัคคีย์**” หมายถึง *พระพวก ๕* คือ *อัญญาโกณฑัญญะ-วัปปะ-ภัททิยะ-มหานาม-อัสสชิ* เป็นพระอรหันตสาวกรุ่นแรกของพระพุทธเจ้า แต่เป็นสงครามทางความคิดที่ต้องหักล้างด้วยหลักธรรม ไม่ใช่การใช้ศัตรารุขมาประหั้นประหารกัน หรือใช้อาวุธเคมีหรือเชื้อโรค หรือสงครามจิตวิทยาหรือการโฆษณาชวนเชื่อเพื่อปลุกระดมสาวก [Demagogue = ผู้ที่มีอำนาจหรือชื่อเสียงจากการปลุกปั่นประชาชน-ผู้นำฝูงชน] แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงใช้เหตุผลอันประกอบด้วยปัญญา ให้สมณพราหมณ์ทั้งหลายเปลี่ยนแปลงความคิดจากลัทธิศาสนาพราหมณ์ มานับถือและออกบวชในพระพุทธศาสนานั้น จึงไม่ใช่เรื่องง่ายปกติธรรมดาที่จะทราบนั้น เพราะความเข้าใจอย่างถูกต้องระหว่างความแตกต่างของพระพุทธศาสนากับลัทธิศาสนาพราหมณ์ มิฉะนั้น ชาวพุทธก็จะเป็นงในข้อประพฤติปฏิบัติแห่งไตรสิกขาตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา เนื่องจากได้ขาดคุณสมบัติความเป็นผู้คงแก่เรียน [พาสุสัจจะ] คือ ความไม่รู้จริงแห่งวิชาครอบงำความคิดอยู่ และกลายเป็นพวกนับถือพระเจ้าหลายองค์ [Polytheism] ทั้งที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ชี้ทางให้เห็นและเข้าใจถึง “**ความแตกต่างของกรรม**” [ความเป็นที่พึงแห่งตน-อัตตนาละ โดยปัญญาคุณ] ซึ่งทำให้จุดและปฏิสนธิในคติที่แตกต่างกัน ไม่ใช่ความประสงค์ของเทพเทวดาองค์ไหน แล้วผู้ปฏิบัติธรรมจะเลือกเกิดอุบัติในคติใด ๕ อย่าง ได้แก่ *คติ ๕: นริยะ-ตริจวาน โยนิ-เปตติวิสัย-มนุษย์-เทพ* ถ้าสร้างบุญกุศลมาก ก็อยู่ในเทวโลกแห่งกามาวจรสุคติ ๗ แต่ถ้านั่งสมาธิได้ทั้ง “**รูปฌาน ๔-อรูปฌาน ๔**” ก็ไปจุดและปฏิสนธิใน “**พรหมโลก**” [รูปพรหม ๑๖-อรูปพรหม ๔] ตรงส่วนนี้ คือ ความแตกต่างของพระพุทธศาสนากับลัทธิศาสนาพราหมณ์ ที่ผู้ปฏิบัติธรรมสามารถก้าวขึ้นสูงกว่า “**พรหมโลก**” คือ “**วิสุทธิเทพ**” [อริยบุคคล ๔] ด้วย “**ภาวนามยปัญญา-วิปัสสนาภาวนา**” อย่าลืมประเด็น “**จิตเป็นธรรมชาติ-ธรรมชาติจิต**” มนุษย์สามารถปรุงแต่งโดยการปล่อยวางจากการครอบงำของกิเลสทั้งหลายด้วยการสร้างกรรมดี [กุศลกรรม] ไม่ใช่คิดเห็นตามแบบคติพราหมณ์ [วรรณะ ๔: *กษัตริย์-พราหมณ์-แพศย์-ศูทร* โดยพราหมณ์เจ้าพิธีเป็นผู้เริ่มกำหนดไว้ในพระเวท เพื่อให้ผู้คนสมัยนั้นเชื่อตาม แต่พระพุทธเจ้าทรงชี้แนะว่า จะเป็นอะไรก็อยู่ที่ “**กฎแห่งกรรม**”] ฉะนั้น ในช่วง “**ปัจฉิมโพธิกาล**” ที่พระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงความกล้าหาญในการประกาศพระศาสนา จนได้สืบทอดมาถึงยุคปัจจุบันนี้ แล้วทำไมคนยุคสมัยใหม่จึงไม่เข้าใจความยากลำบากของพระศาสดาในครั้งกระโน้น ยังนิยมชักชวนกันเบาปัญญา ใจเขลาไม่ได้แสดงออกถึง “**ความเป็นพุทธะ**” เลย ไม่ทราบว่ “**ท่านคิดขัด-ท่านขัดข้อง-ท่านวุ่นวาย-อะไรหนอ**” หรือท่านทั้งหลายไม่ได้ประพฤติปฏิบัติตามพระสัจตสุสานันคำสอนของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ฉะนั้น ให้พิจารณาพระอริยฐานธรรมของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนี้

“อายุสังขารอิฏฐฐาน” หมายถึง การตั้งพระทัยว่าจะดำรงไว้ซึ่งอายุสังขาร การที่พระพุทธเจ้าตั้งพระทัยกำหนดแน่ว่าจะดำรงพระชนม์อยู่ก่อน จนกว่าพุทธบริษัททั้ง ๔ คือ ภิกษุ-ภิกษุณี-อุบาสก-อุบาสิกา จะเป็นผู้ที่ได้เรียนรู้เชี่ยวชาญ แก่กว่าแล้ว มีความเป็นพหูสูต [สุดพุทธะ-บุคคลที่เป็นพหูสูต] ทรงธรรม ปฏิบัติชอบ สามารถชี้แจงแสดงธรรม คำราบ “**ปรีปวาท**” ที่เกิดขึ้นจากพวกนักบวชนอกพระพุทธศาสนาทั้งหลาย ให้สงบได้โดยชอบธรรม ในระหว่างนี้แม้หากมีโรคาพาธเกิดขึ้น ก็จะทรงระงับยับยั้งไล่เสียด้วย “**อิทธิบาทภาวนา**” จะยังไม่ “**ดับขันธปรินิพพาน**” จนกว่า “**พรหมจรรย์**” [พรหมจรรย์] คือ พระศาสนานี้ จะเจริญมั่นคง เป็นประโยชน์แก่พหูชน [ประชาชนทั่วไป] เป็นปึกแผ่นแน่นหนา แพร่หลายไปบุญล้น โดยให้พิจารณาเพิ่มเติมใน ๒ คำ ดังนี้

(๑) “อายุสังขาร” คือ เครื่องปรุงแต่งอายุ ปัจจัยต่างๆ ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของสัตว์และพืชให้ดำรงอยู่และสืบต่อไปได้ มักพบในคำว่า “**ปลงอายุสังขาร**” และ “**ปลงพระชนมายุสังขาร**”

(๒) “อายุสังขารโอสถสังขาร” [อายุสังขาร โอสถสังขาร-อายุสังขารโอสถสังขาร] คือ “**การสลัดลงซึ่งปัจจัยเครื่องปรุงแต่งอายุ**” การปลงอายุสังขาร [ปลงอายุสังขาร] การสละวางการปรุงแต่งอายุ การเลิกความคิดที่จะดำรงชีวิตอยู่ต่อไป ความตกลงปลงใจกำหนดการสิ้นสุดอายุ หนึ่ง ในพุทธประวัติ ที่ว่าพระพุทธเจ้าทรง “**ปลงอายุสังขาร**” หรือ “**ปลงพระชนมายุสังขาร**” คือ ทรงพิจารณาเห็นว่า บริษัท ๔ มีคุณสมบัติพร้อม และพรหมจรรย์ คือ พระศาสนานี้ เจริญแพร่หลายไปบุญล้นดีแล้ว จึงตกลงพระทัยว่า [อีก ๓ เดือนเท่านั้นไป] จะดับขันธปรินิพพาน

อย่างไรก็ตาม ผู้ปฏิบัติธรรมพึงเข้าใจอย่างหนึ่งว่า การบรรยายธรรมส่วนใหญ่ จะเป็นเรื่องของผู้ปฏิบัติธรรมได้บรรลุถึงฉานที่ ๔ คือ “**จตุตถฉาน**” [เตวิชโช-ผู้บรรลุวิชชา ๓] แล้ว เป็นเกณฑ์หลัก นั่นคือ ถ้าจะให้ได้เป็นจริง ผู้ปฏิบัติธรรมต้องประกอบด้วยวิริยารัมภะที่จะบำเพ็ญเพียรให้บรรลุได้ถึงขั้นนี้ให้ได้ ไม่ใช่เรื่องผู้ได้สมาธิห้วงคอ [สมาธิขี้กลาก] แม้แต่การสร้างบุญกุศลบารมีธรรม ที่ต้องหมั่นมนสิการกรรมฐานพื้นฐาน ได้แก่ **อนาปานสติสมาธิฐาน ๑๖** [สติปัญญาฐาน ๔ = **อนุปัสสนา ๓**: อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา] หรือ **อนุปัสสนา ๗** [อนิจจานุปัสสนา-ทุกขานุปัสสนา-อนัตตานุปัสสนา-นิพพิทานุปัสสนา-วิราคานุปัสสนา-นิโรธานุปัสสนา-ปฏินิสัคคานุปัสสนา] ก็ต้องประพฤติปฏิบัติให้ได้จริงก่อน คือ ต้องทำได้ทั้งฝ่ายทฤษฎีและฝ่ายปฏิบัติ ต้องเสมอกันให้ได้ ไม่ใช่หนักไปข้างใดข้างหนึ่ง เพื่อให้เห็นจริงในปาฏิหาริย์อย่างอัศจรรย์ใจ ตามพระสัตตสุตสันคำสอนของพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า [อนุศาสน์ปาฏิหาริย์] นอกเหนือจากนี้ ประเด็นที่สำคัญที่สุด ต้องมีปัญญาเห็นธรรมที่เกี่ยวเนื่องกันทั้งอาณาจักรธรรม [สหชาติธรรม] ด้วยการพิจารณาธรรม ที่เรียกว่า “**กลาปวิปัสสนา**” ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างปัญญาความรอบรู้ที่คมชัดให้เกิดขึ้นเสมอ คือ มีปัญญาเห็นข้อธรรมย่อยที่สัมปยุตต์กันกลายเป็นองค์ประกอบในหลักธรรมเอกให้ได้ ดังเช่น ตัวอย่าง “**โมญยุยะ ๓ อย่าง**” ดังอธิบายมาแล้วข้างต้น ที่มีรากฐานเกิดจาก “**กุศลกรรม ๓: กายสุจริต**

๓-วิสุจิริต ๔-มโนสุจิริต ๓” ที่เข้าถึงได้ด้วยผู้บรรลุนิวิชา ๓ แล้ว จึงจะเรียกว่า “ปราชญ์มุนี” เป็นต้น ในหลักการปฏิบัติธรรมดังกล่าวนี้ เรียกว่า “**ธัมมานุธรรมปฏิบัติ-ธัมมานุธรรมปฏิบัติ**” หมายถึง ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นั่นคือ ปฏิบัติธรรมถูกต้อง ให้ธรรมย่อยกลืนแก่ธรรมใหญ่ สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของธรรมทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน โดยสามารถน้อมนำไปใช้และนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตถูกต้องตามธรรมด้วย ไม่ใช่ภาคทฤษฎีแม่นยำ แต่ไร้ค่าเมื่อพิจารณาถึงในภาคปฏิบัติ เพราะไม่เห็นจริงตามคำสอนของพระศาสดาอะไรเลย เป็นการปฏิบัติธรรมที่ขาดสติเสียเปล่า พอนานๆ ก็ไม่เกิดความศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยต่อเอาอีกว่า เป็นเรื่องโกหก เป็นอาทิ ย่อมขึ้นชื่อว่า “**โทษ ๑๑ ประการ**” ในบุคคลผู้ดำ ผู้กล่าวขู่ ฟังทราบโดยพระบาลีว่า: “**ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย ผู้ดำ ผู้กล่าวขู่เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย มักด่าว่าพระอริยะ**” ข้อที่ภิกษุนี้ ไม่พึงประสบ “**ความฉิบหาย ๑๑**” อย่างใดอย่างหนึ่ง นั่นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาส ฉะนั้น บทว่า “**ความฉิบหาย ๑๑ อย่าง**” (พระวินัยปิฎก ปิรवार เล่ม ๘ - หน้า 960 FILE 10) ได้แก่

- (๑) **ภิกษุนี้ไม่บรรลุนิวิชาที่ไม่บรรลุนิวิชา** [ไม่ถือครองพระสัตตสุสาน]
- (๒) **เลื่อมจากคุณที่ได้บรรลุนิวิชาแล้ว** [สำคัญผิดในอริยมรรค-ธรรมมัจจุ-ธัมมุตตัมจะ]
- (๓) **สัทธรรมของภิกษุนี้ไม่ผ่องใส** [ไม่ปราศจากนิเวศ-ปัญจะ ๓: ตัณหา-ทิฏฐิ-มานะ]
- (๔) **ภิกษุนี้ ย่อมเป็นผู้มีความดูหมิ่นในพระสัทธรรม** [อวิชา-เรียนไม่รู้เรื่อง]
- (๕) **เบื้อหน้าประพตติพรหมจรรย์** [ปรารถนาภูมิแห่งหมา]
- (๖) **ต้องอาบัติที่เศร้าหมองอย่างใดอย่างหนึ่ง** [สิลวิบัติ-ทิฏฐิวิบัติ]
- (๗) **ลาสิกขาเวียนมาเป็นคนแล้ว** [ต้องอาบัติปาราชิก ผิดใจกับเจ้าอาวาส]
- (๘) **ถูกความเจ็บไข้ คือ โรคอย่างหนัก** [ถูกครอบงำด้วยวิบากกรรมแห่งขันธมาร]
- (๙) **ถึงความคลั่งเป็นบ้า** [จิตฟุ้งซ่าน โดยวิปริต ไม่มีสติสัมปชัญญะ โดยวิปลาส]
- (๑๐) **ยอมหลงไหลท่ากาลกิรียา** [วอนหาที่ตายด้วยสำคัญว่าบรรลุนิวิชาพิเศษแล้ว]
- (๑๑) **เบื้อหน้าแต่มีมรณะ เพราะแตกแห่งกาย ย่อมเข้าถึง อบาย-ทุกติ-วินิชาต-นรก** [ปรโลก]

โดยสรุปแล้ว “**โทษ ๑๑ ประการ**” ย่อมอยู่ในคติ ๔ ได้แก่ (๑) “**อบาย**” คือ ภูมิกำเนิดที่ปราศจากความเจริญ (๒) “**ทุกติ**” คือ ที่ไปเกิดอันชั่ว หรือแบบดำเนินชีวิตที่ไม่ดี (๓) “**วินิชาต**” คือ ภาวะที่ภาวะแห่งชีวิตที่มีแต่ความตกต่ำเสื่อมถอยย่อยยับ และ (๔) “**นรก**” คือ เหวแห่งความทุกข์ ที่อันไม่มีความสุขความเจริญ ภาวะเร่าร้อนกระวนกระวาย ที่ไปเกิดและเสวยความทุกข์ของสัตว์ผู้ทำบาป หรือจะเรียกอีกอย่างว่า “**เสียชีวิต**” นั่นคือ อุตสาห์ทำดีมาเกือบตาย มาตายตอนจบ ไม่สามารถบรรลุนิวิชาธรรมได้จริงๆ มีปัจจัย ๒ อย่าง คือ (๑) ตนเองคิดคลาดเคลื่อนผิดจากคำสอนของพระศาสดา กับ (๒) เข้าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ไม่สัปปายะที่เกื้อหนุนการเจริญสมาธิธรรมทั้งปวง ไม่คบบัณฑิตหรือสัตบุรุษเป็นกัลยาณมิตร ก็ทั้งหลายทั้งปวง คือ “**ตั้งใจถูกแต่คิดผิด**” เพราะฉะนั้น ให้ตั้งใจถูกต้อง คิดถูกต้อง ย่อมได้โอกาสบรรลุนิวิชาธรรมอย่างแน่นอน

แต่อย่างไรก็ตาม คำว่า “เสียวธรรม” มีนัยตรงกับ คำว่า “อัปมัญญธรรม-พรหมวิหาร ๔” [เมตตา-กรุณา-มุทิตา-อุเบกขา] ที่ผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลายพึงสำรวมระวังให้ดี ดังนี้

“พรหมวิหาร ๔” หมายถึง *ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ-ธรรมประจำใจอันประเสริฐ-หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์-ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ* จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตหมั่นจด และปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ ได้แก่

- (๑) “เมตตา” [Friendliness] คือ ความรักปรารถนาดีอยากให้เขามีความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า
- (๒) “กรุณา” [Compassion] คือ ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์
- (๓) “มุทิตา” [Sympathetic Joy] คือ ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่นเบิกบานอยู่เสมอ ต่อสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงามยิ่งขึ้นไป
- (๔) “อุเบกขา” [Neutrality] คือ ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงอยู่ในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา นั่นคือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตรางู ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรม รวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบคนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับที่มารับผิดชอบของตน

อนึ่ง ข้อพึงสำรวมระวังอย่างมากสำหรับผู้ปฏิบัติ นั่นคือ ผู้ดำรงในพรหมวิหาร ย่อมช่วยเหลือมนุษย์สัตว์ทั้งหลายด้วย “เมตตากรุณา” (ข้อ ๑ ในเบญจธรรม: *ความรักความปรารถนาดีและความสงสารความอยากช่วยเหลือปลดเปลื้องทุกข์*) และย่อมรักษาธรรมไว้ได้ด้วย “อุเบกขา” ดังนั้น แม้จะมีกรุณาที่จะช่วยเหลือปวงสัตว์แต่ก็ต้องมีอุเบกขาคือด้วยที่จะมิให้ “เสียวธรรม” ในคำว่า “พรหมวิหาร ๔” นี้ บางทีแปลว่า “*ธรรมเครื่องอยู่ของพรหม-ธรรมเครื่องอยู่อย่างพรหม-ธรรมประจำใจที่ทำให้เป็นพรหมหรือให้เสมอด้วยพรหม-ธรรมเครื่องอยู่ของท่านผู้มีคุณยิ่งใหญ่*” เรียกอีกอย่างว่า “อัปมัญญ ๔” เพราะแผ่สม่าเสมอโดยทั่วไป ในมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย ไม่มีประมาณ ไม่จำกัดขอบเขต [อนันตอิสฺสธรรมา: “แผ่ไปโดยไม่มีขีดขั้น” หมายถึง เมตตาที่แผ่ไปต่อสัตว์ทั้งปวงอย่างไม่จำกัดขอบเขต] ฉะนั้น “พรหมวิหาร” มีในผู้ใด ย่อมทำให้ผู้นั้นประพฤติปฏิบัติเกื้อกูลแก่ผู้อื่น ด้วยสังกหัตถุใน ๔ อย่าง [คุณเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจของผู้อื่นไว้ได้-เรื่องที่จะสงเคราะห์กัน: (๑) ทาน-การแบ่งปันเอื้อเพื่อเอื้อแก่กัน (๒) ปิยวาจา-พูดจาน่ารัก น่านิยมนับถือ (๓) อัถลจริยา-บำเพ็ญประโยชน์ (๔) สมานัตตตา-ความมีตนเสมอ] เป็นต้น นอกจากนี้ ในการที่จะเข้าใจและปฏิบัติ “พรหมวิหาร ๔” ให้ถูกต้อง พึงทราบรายละเอียดบางอย่าง โดยเฉพาะสมบัติ และวิบัติ ของธรรม ๔ ประการนั้น ดังนี้

[A] ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์

- (๑) **เมตตา** = [มีน้ำใจ] เยื่อใยใฝ่ประโยชน์สุขแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุข ที่เป็นไปต่อมิตร
- (๒) **กรุณา** = ทำความสะเทือนใจแก่สาธุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์ หรือถ่วงอนทำทุกข์ของผู้อื่น ให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลายที่ประสบทุกข์
- (๓) **มุทิตา** = โมทนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ
- (๔) **อุเบกขา** = คอยมองดูอยู่ โดยละความขวนขวายว่าสัตว์ทั้งหลายจงอย่าผูกเวรกัน เป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง

[B] ลักษณะ หน้าที่หรือกิจ [รส] ผลปรากฏ [ปัจจุปัญฐาน] และปทัสถาน [เหตุใกล้]

[๑] **เมตตา** = [ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ]

- (๑) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย
- (๒) หน้าที่ = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา
- (๓) ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป
- (๔) ปทัสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย

[๒] **กรุณา** = [ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์ได้เดือดร้อน]

- (๑) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย
- (๒) หน้าที่ = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย
- (๓) ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา
- (๔) ปทัสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ

[๓] **มุทิตา** = [ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวไปด้วยดี]

- (๑) ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย
- (๒) หน้าที่ = ไม่ริษยา/เป็นปฏิปักษ์ต่อความริษยา
- (๓) ผลปรากฏ = ขจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น
- (๔) ปทัสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย

[๔] **อุเบกขา** = [ในสถานการณ์รักษารธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ]

- (๑) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย
- (๒) หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย
- (๓) ผลปรากฏ = ระงับความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ
- (๔) ปทัสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้สุขพ้นทุกข์ ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ที่ถึง ตามใจชอบได้อย่างไร

[C] สมบัติ [ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล] และวิบัติ [ความล้มเหลว หรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล]

(๑) **เมตตา:** สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นเคืองไม่พอใจ

วิบัติ = เกิดเสนาหา

(๒) **กรุณา:** สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา

วิบัติ = เกิดความโสภเสร่า

(๓) **มุทิตา:** สมบัติ = สงบหายไร้ความริษยา

วิบัติ = เกิดความสนุกสนาน

(๔) **อุเบกขา:** สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินดีร้าย

วิบัติ = เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ [เฉยโง่ เฉยเมย เฉยเมิน]

[D] ข้ำศึก คือ อกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นๆ ให้เสียไป

(๑) **เมตตา:** ข้ำศึกไกล = รากะ

ข้ำศึกไกล = พยาบาท คือความขัดเคืองไม่พอใจ

(๒) **กรุณา:** ข้ำศึกไกล = โทมนัส คือความโสภเสร่าเสียใจ

ข้ำศึกไกล = วิหิงสา

(๓) **มุทิตา:** ข้ำศึกไกล = โสมนัส [เช่น ดีใจว่าตนจะพลอยได้รับผลประโยชน์]

ข้ำศึกไกล = อรติ คือความไม่ยินดี ไม่ยินดี ริษยา

(๔) **อุเบกขา:** ข้ำศึกไกล = อัญญาอุเบกขา [เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยโง่ เฉยเมย]

ข้ำศึกไกล = รากะ [ความโกร] และปฏิฆะ [ความเคือง] หรือชอบใจและขัดใจ

[E] ตัวอย่างมาตรฐาน ที่แสดงความหมายของพรหมวิหารได้ชัด ซึ่งคัมภีร์ทั้งหลายมักยกขึ้นอ้าง

(๑) เมื่อลูกยังเล็กเป็นเด็กเยาว์วัย

แม่ – **เมตตา** รักใคร่เอาใจใส่ ถนอมเลี้ยงให้เจริญเติบโต

(๒) เมื่อลูกเจ็บไข้เกิดมีทุกข์ภัย

แม่ – **กรุณา** ห่วงใยปกป้องรักษา หาทางบำบัดแก้ไข

(๓) เมื่อลูกเจริญวัยเป็นหนุ่มสาวสวยสง่า

แม่ – **มุทิตา** พลอยปลาบปลื้มใจ หวังให้ลูกงามสดใสนานทนนาน

(๔) เมื่อลูกรับผิดชอบกิจหน้าที่ของตนจนขวนขวายอยู่ด้วยดี

แม่ – **อุเบกขา** มีใจนิ่งสงบเป็นกลาง วางเฉยคอยดู

พึงทราบด้วยว่า “ฉันทะ” คือ “กัตตุกัมยตาฉันทะ” [ความอยากจะทำให้ดี หรือความต้องการที่จะทำให้คน
สัตว์ทั้งหลายจึงมาสมบูรณ์ปราศจากโทษข้อบกพร่อง เช่น อยากให้เขาประสบประโยชน์สุข พ้นจากทุกข์
เป็นต้น] เป็นจุดตั้งต้นของพรหมวิหารทั้ง ๔ นี้ การข่มระงับกิเลส [เช่น นิเวรณ] ได้ เป็นท่ามกลาง สมาธิถึง
ขั้นอัปปนา [คือ ภาวะจิตที่มั่นคงเรียบรื่นสงบสนิทที่สุด] เป็นที่จบ ของพรหมวิหารทั้ง ๔ นั้น

ดังนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมต้องสำรวมระวังอินทรีย์ทั้ง ๖ [ตา-หู-จมูก-ลิ้น-กาย-ใจ] อยู่ตลอดเวลาทุกขณะจิต คือ ต้องมีสติสัมปชัญญะอยู่เสมอ อย่างน้อยๆ ก็ให้ประพฤติ “อานาปานสติสมาธิ” ไว้เสมอ [กำหนดสติตามพิจารณาลมอัสสาสะกับลมปัสสาสะ] เพื่อป้องกันจิตไม่ให้หวั่นไหวไปตามกระแสโลกธรรมทั้งหลาย หรือ จะเขยิบขึ้นมาเป็น “สติปัญฐาน ๔” เพื่อเจริญอนุปัสสนา ๓ ที่เรียกว่า “กลาปวิปัสสนา” เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์ในเบื้องต้นก็ได้ สำหรับจุดประสงค์ในการเจริญสมถะและวิปัสสนานั้น เพื่อให้เกิดปัญญาเห็นธรรมตามที่เป็นจริง นั่นคือ “ดวงตาเห็นธรรม-ธรรมจักขุ” [อาณัจจกรรม = สิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงย่อมดับไปเป็นธรรมดา] ได้แก่ (๑) เห็นการเกิดนามรูปแห่งขั้นธอันเป็นทุกขสังข (๒) เห็นเหตุแห่งทุกขอันเป็นสมุทัยสังข (๓) เห็นภาวะที่พ้นทุกขด้วยไตรลักษณ์อันเป็นนิโรธสังข (๔) เห็นแนวทางในการดับทุกขอันเป็นมรรคสังข ซึ่งหมายถึง เกิดญาณในมรรค ๔ ที่เห็นความจริงอันประเสริฐที่เกิดดับในอริยสังขธรรมทั้ง ๔ [อริยสังข ๔] นั่นเอง ข้อที่พึงทำความเข้าใจให้ถูกต้อง คือ การมสติการกรรมฐาน ก็คือ การทำจิตให้เป็นสมาธิที่แน่วแน่ เพื่อให้จิตนั้นปราศจากนิวรณ์ เป็นจิตบริสุทธิ์ด้วยสติบริสุทธิ์ เพื่อทำหน้าที่พิจารณาไตรตรองสภาวธรรมทั้งหลาย ด้วยการเพ่งคุณลักษณะอาการของสภาวธรรมนั้น ว่า เป็นจริงตามลักษณะในไตรลักษณ์ ที่เรียกว่า “สามัญลักษณะ ๓: อนิจจัง-ทุกขัง-อนัตตา” [กลาปวิปัสสนา-กลาปสัมมสนะ] ซึ่งจิตที่เป็นสมาธิในจุดตกตามได้ เรียกว่า “จิตประภัสสร” อันสะอาด อ่อนช้อยตรง ควรแก่งาน และปราศจากนิวรณ์ มีสติสัมปชัญญะ [สติหรือญาณทัสสนะกับญาณ] ทำให้เกิด “วิชา ๓: ปุพเพนิวาสานุสติญาณ-จุตูปปาตญาณ-อัสวักขยญาณ” [ระลึกชาติได้-เห็นการจุติปฏิสนธิของสัตว์ทั้งหลาย-ปัญญาดับอาสวะ] อันเป็นปัญญาในสมาธิ และพร้อมทำให้เกิด “ญาณในวิปัสสนา ๓: นามรูปปริจเฉทญาณ-ปัจจุยปริคคญาณ-สัมมาสนญาณ” [ญาณแยกนามรูป-ญาณกำหนดปัจจุยนามรูป-ญาณเห็นนามรูปโดยไตรลักษณ์] อันเป็นปัญญาในวิปัสสนา ฉะนั้น องค์ความรู้ดังกล่าวนี้ เรียกว่า “ภาวนามยปัญญา” ในส่วนเบื้องต้นของการเจริญภาวนากรรมฐาน โดยประเด็นสำคัญนั้น คือ ทำให้ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าใจด้วยศรัทธาปสาทะในเรื่อง “กรรม” กับ “วิบาก” ทำให้เห็นเรื่อง “อกุศลกรรม” กับ “กุศลกรรม” เข้าใจอย่างลึกซึ้งกับประเด็น “ทำดียอมได้ดี ทำชั่วยอมได้ชั่ว” [กัมมัสมกตาญาณ] กล่าวโดยรวม เกิดประกายแจ้งใน “กฎแห่งกรรม” [ัมมัญญิตติญาณ] จิตมีแนวโน้มไปใน “อัปมัญญาธรรม” อย่างถูกต้อง ไม่ใช่เมตตากรุณาในทางที่ผิดจน “เสียธรรม” [ช่วยสัตว์ทั้งหลายจนตนเองลำบาก เพราะไม่ใช่เหตุผลและเข้าใจในธรรมด้วยปัญญาที่มีอุบายวิธีอันแยบคายในใจ] คือ มีอาการหลงบุญอย่างงมงาย เช่น ช่วยคนชั่ว ให้มีโอกาทำชั่วได้มากขึ้น หรือช่วยเหลือคนอื่นหรือสัตว์ทั้งหลายจนตนเองเดือดร้อน อย่างขาดสติสัมปชัญญะ โดยไม่รู้จักประมาณตนอันเหมาะสมแก่กรรม หรือไม่รู้ไม่เข้าใจในหลักการทำบุญที่ให้ผลบุญอันประเสริฐ คือ ความพร้อมพร้อมสมบูรณ์แห่งองค์ประกอบต่างๆ ซึ่งทำให้ทานที่บริจาคแล้ว เป็นทานอันยอดเยี่ยม มีผลมาก อาจเห็นผลทันตา ที่เรียกว่า “สัมปทาคุณ ๔” คือ ความถึงพร้อมในการทำบุญ แล้วได้บุญกุศลจริง ไม่เสียธรรม ไม่สร้างความเดือดร้อนในตนในภายหลัง ได้แก่ วัตถุประสงค์-ปัจจัยสัมปทา-เจตนาสัมปทา-คุณภาพสัมปทา เป็นต้น เพราะฉะนั้น การปฏิบัติธรรมในพระศาสนา นี้ จึงต้องอาศัยความเพียรชอบอย่างมากและความอดทนสูง เพราะเป็นธรรมอันประเสริฐซึ่งทำให้ผู้ปฏิบัติถูกต้องด้วยกุศลกรรมกลายเป็นอริยบุคคลได้จริง.

